

Анна Бессонова

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Горлівський інститут іноземних мов

Україна

ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ В РАМКАХ ВИВЧЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ДИСКУРСУ

Реалізація науково-популярного дискурсу, як усного так і письмового, як правило, здійснюється за допомогою певних мовленнєвих жанрів. Як справедливо зазначає Ф.С. Бацевич, в межах дискурсу мовленнєві жанри організують людську мову [1]. Засновником теорії мовленнєвих жанрів справедливо вважається М.М. Бахтін, чия основна ідея розкрита в одному з його висловлювань, яке говорить про наступне: «Мы говорим только определенными речевыми жанрами, то есть все наши высказывания обладают определенными относительно устойчивыми типическими формами построения целого. Мы обладаем богатым репертуаром устных (и письменных) речевых жанров. <...> Даже в самой свободной и непринужденной беседе мы отливаем нашу речь по определенным жанровым формам, иногда штампованным и шаблонным, иногда более гибким, пластичным и творческим. Эти речевые жанры даны нам почти так же, как дан нам родной язык» [4, с. 201]. Вчений також зазначає, що багатство і різноманітність мовленнєвих жанрів так само неосяжні, як невичерпні можливості людської діяльності [4, с. 201]. Як зазначає В.В. Дементьев, теорія Бахтіна через відносно короткий проміжок часу починає значно впливати на лінгвістику, викликаючи

до життя або повністю визначаючи собою цілий ряд нових концепцій [4, с. 7].

Зараз поняття мовленнєвий жанр широко застосовується в дослідженнях, присвячених лінгвістиці тексту, прагмалінгвістиці, соціолінгвістиці, стилістиці, психолінгвістиці, лінгвокультурології. Таке різноманіття можливих застосувань терміна зумовило різні підходи до його визначення. Відштовхуючись від дефініції М.М. Бахтіна, дослідники трактують даний термін стосовно тієї чи іншої галузі використання, що в свою чергу обумовлює широкий діапазон уживаних визначень: від розгорнутого «речевой жанр — это вид словесности, исторически сложившееся произведение речи. Он имеет форму, порожденную задачами представления действительности и альтернативных миров в речевых произведениях, возникающих в типичных для данного народа ситуациях общения в соответствии с их назначением в личной и общественной жизни представителей этого народа» [5] до стислого та метафоричного «мовленнєві жанри – це «горизонт очікування для слухачів і модель побудови для мовців» [7, с. 24]. Однак, як би не інтерпретувалися вченими визначення поняття, все ж невід'ємними складовими його часто є комунікативна ситуація / інтеракція, соціальна взаємодія, мовні засоби, вербальне оформлення.

У словнику термінів міжкультурної комунікації Ф.С. Бацевича знаходимо наступне визначення: «Жанр мовленнєвий (фр. genre — рід, вид) — поняття, введене в лінгвістичний обіг видатним російським філологом М.М. Бахтіним у 1953 р. у статті «Проблема речевых жанров»; одна з найважливіших категорій комунікативної лінгвістики поряд з дискурсом (текстом) і мовленнєвим актом (повідомленням). Ж.м. — мовленнєве ціле, складний синтез повідомлень (мовленнєвих актів), об'єднаних комунікативною тактикою адресанта, моделлю адресанта і адресата, комунікативною метою, комунікативним смислом, специфічною жанровою тональністю, «закільцьоване» попередніми і наступними мовленнєвими жанрами; це складова дискурсу, типовий спосіб побудови мовного коду, пов'язаний із певними ситуаціями і створений для передачі певного змісту (комунікативного смислу). Група мовленнєвих жанрів формує функціональний стиль мови. Оволодіння певною мовою і культурою неможливе без оволодіння системою Ж.м., притаманною цій мові» [2].

З даного визначення бачимо, що дослідник, окрім іншого, говорить про те, що мовленнєвий жанр є складовою дискурсу, будучи типовим способом побудови мовленнєвого коду, мовленнєві жанри братимуть участь у формуванні тексту, а як наслідок, і дискурсу. Таким чином різні типи дискурсу можуть володіти характерним для них набором мовленнєвих жанрів, в той же час одні й ті ж жанри можуть служити складовою різних типів дискурсу. Вивчення дискурсу з точки зору сукупності його складових дає можливість більш детального аналізу даного явища.

О.О. Селіванова характеризує мовленнєвий жанр як «зразок класів комунікативних подій, заснованих на відповідних текстових кліше, що характеризуються певними стандартними установками, комунікативними стратегіями, особливостями інтерактивності, комунікативного середовища» [3, с. 367]. Ми можемо відзначити, що розуміння мовленнєвого жанру як комунікативної події в більшій мірі можна застосувати при вивченні усного мовлення, проте для вивчення жанру як складової дискурсу, за умови, що дискурс розуміється через текст, дане визначення не здається таким, яке дозволило б розглянути ці поняття в сукупності. Разом з тим той факт, що комунікативні події засновані на текстових кліше демонструє зв'язок мовленнєвого жанру і тексту: текстові кліше служать підставою мовленнєвих жанрів, які являють собою комунікативні події. Різноманіття формулювань визначення терміна мовленнєвий жанр, крім іншого, може бути обумовлене областю дослідження, орієнтацією вченого на усну або письмову мову.

Наряду з вітчизняними вченими увагу на проблеми дискурсу і жанру звертають і західні дослідники. Так, Дж. Свейлз, американський вчений, який займається вивченням лінгвістики в одній із своїх робіт з аналізу жанру дає наступне визначення цього поняття: «Жанр являє собою набір комунікативних подій, які представники дискурсивного співтовариства використовують для досягнення загальних комунікативних цілей. Ці цілі становлять основу жанру (rationale), яке формує структуру дискурсу і впливає на зміст і стиль» [15, с. 58]. Дж. Свейлз виділяє шість визначальних ознак дискурсивного співтовариства:

- 1) наявність загальних цілей;
- 2) комунікативна взаємодія один з одним;

3) використання механізмів активної участі для обміну інформацією;

4) використання одного або декількох жанрів для здійснення своїх комунікативних цілей;

5) використання специфічних лексичних одиниць в процесі комунікативної взаємодії один з одним;

6) високий рівень знань в певній сфері спілкування [15].

Погляди Дж. Свейлза розділяє російський вчений А. О. Кібрік, який в свою чергу говорить про необхідність використання екстралінгвістичних принципів виділення жанрів. Слід зазначити, що концепцію Дж. Свейлза застосовують в основному при аналізі наукових жанрів. Дискурсивні спільноти, в розумінні Дж. Свейлза, здебільшого, мають обмежений і статичний характер, що піддається критиці в сучасних дослідженнях. Вчені підкреслюють, що навіть самі згуртовані дискурсивні спільноти (наприклад, навчальних дисциплін) не є незмінними однорідними групами експертів, що мають спільні цілі. В даний час під дискурсивною спільнотою розуміють дифузні групи людей, з різними рівнями експертних знань і мінливими соціальними відносинами, чії комунікативні потреби більш-менш збігаються в різних часових рамках. Однак, стосовно сфери науково - популярного дискурсу дане розуміння жанру здається недостатньо релевантним, оскільки адресат і адресант навряд чи можуть бути віднесені до одної дискурсивної спільноти, крім того, в більшості випадків, цілі, які вони переслідують, будуть відрізнятися і, нарешті, високим рівнем знань, з більшою ймовірністю, буде володіти лише адресант (автор).

Для зарубіжної лінгвістики також характерним є визначення жанру через комунікативні цілі і мовні засоби, які вибирає мовець відповідно до типу ситуації [13]; як «фрейми (рамки) для соціальної дії, форми життя, способи буття, які надають форму нашим думкам і обумовлюють наші комунікативні вчинки» [11]; як нексус між реакцією індивіда і соціально певним контекстом [12, с. 31]; як соціальна дія [14].

Така соціально-ситуативна спрямованість робить дані концепції більш привабливими для соціолінгвістики, а також для досліджень в області усного мовлення, тим самим значно обмежуючи можливі застосування щодо мови письмової.

Слід відзначити, що працюючи над визначенням мовленнєвого жанру, дослідники також співвідносять його з текстом. Так, І. Н.

Борисовою розмежовуються «параметри комунікативної події, що впливають на його продукт (текст), і атрибути комунікативної ситуації, тобто соціально і комунікативно значимі ознаки ідентифікації комунікативної події, що визначають його жанр» [6, с. 52]. В основі жанру лежить, на думку автора, комунікативна мета, яка залежить від соціального контексту, способу взаємодії і соціальної норми, які виступають в єдності і видають результат у вигляді тексту. Таким чином, дослідниця розглядає мовленнєвий жанр як деяку форму організації тексту.

Ст. Гайда визначає жанр як культурно і історично оформлений, суспільно конвенціональний спосіб мовленнєвої комунікації; зразок організації тексту. Цей термін також означає сукупність текстів, в яких певний зразок є актуалізований [7, с. 104].

На думку В.А. Салімовського жанри мовлення є відносно стійкими формами (моделями) духовної соціокультурної діяльності (що здійснюється в побутових ситуаціях, художньої, наукової, правової та інших сферах) на ступені її об'єктивації за допомогою системи мовленнєвих дій в тексті як одиниці спілкування [10, с. 49]. Таке розуміння мовленнєвих жанрів через текст (як одиницю спілкування, простір актуалізації, результат реалізації) дозволяє істотно розширити можливості вивчення мовленнєвих жанрів письмової мови, що в свою чергу відібі'ється на вивченні жанрів науково-популярного дискурсу.

Таким чином, ми, вслід за ст. Гайда, В.А. Салімовським і Ф.С. Бацевичем, вважаємо, що в науково-популярному дискурсі, мовленнєвий жанр може бути розглянуто як зразок організації тексту з урахуванням соціально і комунікативно значущих ознак, адресантно-адресатної взаємодії, як стійка форма наукової ситуації, як складова дискурсу. В дослідженнях вчених, присвячених проблемам вивчення науково-популярного дискурсу на сучасному етапі розвитку дискурсології відзначається застосування досягнень в сфері жанроведення, теорії мовленнєвих жанрів, вивчається жанрова варіативність текстів науково-популярного дискурсу, акцентується увага на функціях, розглядається структура комунікативної взаємодії, стратегічні моделі вербальної поведінки індивідів.

Ґрунтуючись на дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених, можна відзначити, що мовленнєвий жанр трактується в сучасній лінгвістиці як соціальна дія, сукупність параметрів комунікативної

ситуації, тип мовної дії, вербальне оформлення ситуацій взаємодії. Мовленнєвий жанр представляється як набір певних фреймів, необхідних і достатніх для реалізації комунікативних завдань, як в усній, так і в письмовій мові, служить зразком організації тексту. Визначення жанру як конвенційної категорії дискурсу підкреслює його значимість для досліджень в області дискурс-аналізу. В рамках вивчення науково-популярного дискурсу, доцільним буде орієнтуватися на розуміння мовленнєвого жанру в його зв'язку з текстом. Моделі, орієнтовані на вивчення наукового дискурсу можуть бути застосовані для досліджень в області науково-популярного дискурсу.

Зважаючи на той факт, що жанр слугує моделлю організації тексту та складовою дискурсу, маємо зазначити, що комплексне вивчення науково-популярного дискурсу неможливе без вивчення окремих жанрів, що його складають, його жанрової структури.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Мовленнєвий жанр як соціальний знак / Ф. С. Бацевич // Актуальні проблеми менталінгвістики: 36. статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т, 2005. – С.217-220.

2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/predmova>

3. Бацевич Ф. С. Мовленнєвий жанр як соціальний знак / Ф. С. Бацевич // Актуальні проблеми менталінгвістики: 36. статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т, 2005. – С.217-220.

4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

5. Бахтин М.М. Собр. соч./М.М. Бахтин. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940-1960 гг. – С.159-206.

6. Богин Г.И. Речевой жанр как средство индивидуации // Жанры речи. – Саратов, 1997. 12

7. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика/ И.Н. Борисова. – Екатеринбург. – 2001.

8. Гайда Ст. Жанры разговорных высказываний/ Ст. Гайда // Жанры речи. Вып. 2. Саратов, 1999.

9. Дементьев В. В. Теория речевых жанров/ В.В. Дементьев. — М.: Знак,

2010. — 600с.

10. Киселев А. Ю. Адресные стратегии в научно-популярном дискурсе (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... канд. филол.наук / А.Ю Киселев. - Самара, 2012.

11. Салимовский В. А. Жанры речи в функционально-стилистическом освещении (научный академический текст) / Салимовский В. А. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2002. – 238 с.

12. Bazerman C. The life of genre, the life in the classroom/ C. Bazerman. – Bishop & H. Ostrum (Eds.). Portsmouth, NH: Boynton/ Cook 1997. - pp. 19-26

13. Devitt A. Writing genres/ A. Devitt. - Carbondale: Southern Illinois University Press. 2004.

14. Halliday M.A.K. Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. - Oxford: Oxford University Press, 1989. - 127 p

15. Miller C. R. Genres as social action / C. R Miller. – Quarterly Journal of speech. – Vol. 70. –1984. – P. 151–167.

16. Swales J. Genre analysis: English for academic and research settings/ J. Swales. – Boston. Cambridge UP. – 1990.

Резюме

А.С. Безсонова: Визначення жанру в сучасних лінгвістичних дослідженнях в рамках вивчення науково-популярного дискурсу

В статті розглянуто погляди сучасних науковців, вітчизняних та закордонних, на проблеми визначення жанру, відмічено певне співвідношення між пропонованими визначенням та сферою наукової зацікавленості дослідників, проаналізовано релевантність висвітлених підходів для досліджень в області науково-популярного дискурсу, зроблена спроба визначення терміну жанр в рамках науково-популярного дискурсу, відмічена необхідність визначення жанру через текст з огляду на специфіку даного типу дискурсу як набір певних фреймів, необхідних і достатніх для реалізації комунікативних завдань, як в усній, так і в письмовій мові, що служить зразком організації тексту.

Ключові слова: жанр, мовленнєвий жанр, науково-популярний дискурс

Резюме

А.С. Бессонова: Определение жанра в современных лингвистических исследованиях в рамках изучения научно-популярного дискурса

В статье рассмотрены взгляды современных ученых, отечественных и зарубежных, на проблемы определения жанра, отмечено определенное соотношение между предлагаемыми определениями и сферой научной заинтересованности исследователей, проанализирована релевантность освещенных подходов для исследований в области научно-популярного дискурса, предпринята попытка определения термина жанр в рамках научно- популярного дискурса, отмечена необходимость определения жанра через текст с учетом специфики данного типа дискурса, как набор определенных фреймов, необходимых и достаточных для реализации коммуникативных задач, как в устной, так и в письменной речи, служащий образцом организации текста.

Ключевые слова: жанр, речевой жанр, научно-популярный дискурс

Summary

A.S. Bezsonova: Definition of genre in modern linguistic studies from science popular discourse perspectives

The article considers the views of modern scholars, Ukrainian and foreign, on the problems of genre definition, notes a certain relationship between the proposed definitions and the scope of scientific interest of researchers, analyzes the relevance of the approaches to research in science popular discourse, attempts to define the term genre in science popular discourse, noted the need to define the genre through the text taken into consideration the specifics of this type of discourse, as a set of certain frames necessary and sufficient for the implementation of communicative tasks, in both oral and written language, which serves as a model of text organization.

Key words: genre, speech genre, science popular discourse